

GIEDRIUS ALKAUSKAS

Vilniaus universitetas

Mokslinių tyrimų kryptys: modulinės formos, skaičių teorija, tėkmės, diferencialinė geometrija; gamtamoksliniai muzikologijos aspektai, vėlyvasis danų, britų ir rusų muzikinis romantizmas.

DOI: <https://doi.org/10.35321/all81-11>

*Kalba ne po knygas guli,
bet žmonių burnoje tarmių upeliais teka ir,
būdama gyva, pamažėl dyla ir mainos.*

Antanas Baranauskas

KALBA POEZIJOJE: FILOLOGIJA VS. BIOFILIJ

Kaip rašantis poeziją gyventojas, kaip išgyventos poezijos užrašytojas pateikiu keletą minčių apie lyrikos kalbą. Šios mintys nėra tik mano. Jos – bendros, nuolatos sustiprinamos giminingų sielų gravitacijos. Tas pats, bent jau savo dvasia, užrašyta ir Sigito Gedos dienoraščiuose. Šiame tekste Poetą daug cituoju, tad pavardės ir nenurodo. Apie gyvąją kalbą panašiai sako ir kiti poetai, ir tampa ramiau, jog maniškis savadarbis kompasėlis įmagnetintas lygiai taip, kaip orientuoti didieji poetiniai žvaigždėlapiai. Gravitacija, elektromagnetinė, silpnoji, stiprioji sąveikos – keturios fundamentaliosios jėgos gamtoje. Bet jau pirmajame paragrafe jas permaišiau, lyg būčiau chemijos neišmanantis alchemikas. Ir vis dėlto nenerkime į chemiją.

Aptariant poetinės kalbos diachroniškumą, iškyla tik du klausimai:

1. *Ar žadas įžodinamas?*
2. *Ar žodis pažadina?*

Abu atsakymai – taip! Pirmasis klausimas kaip ir aiškus. Juk kalbama apie perspektyvą. Mykimas, tarškėjimas, onomatopėjos, burnos, veido raumenyno ir nervų tobulėjimas – viskas vijosi besikomplicuojančią humanoidų centrinę nervų sistemą, bent jau CRT loginę dalį. Nesakau, kad vijosi ir emocinę, – gal

net priešingai. Bet koks būna ir koks gali būti balansas tarp erudicijos ir intui-
cijos – jau kita tema. Aišku tik viena: poetui nors vienas šių dėmenų privalo
gausti kaip varpas frontui artėjant. Be perstojo! Idealiu atveju abu varpai ska-
lambija kartu. Nebūtinai harmoningai, bet vienas kitą chaotiškai sustiprindami.
Bet kokia komunikacija, buitinė kalba, tekstai, einantys iš asmeninių patirčių,
iš esmės yra žado įžodinimas¹. Perspektyva. Didžioji dalis dabartinės poezijos,
atrodo, yra tokia.

Daug sunkiau yra su retrospektyva, su *pažadintais ir pažadinančiais žodžiais*.
Pažadintomis gramatinėmis formomis, morfologiniais dariniais, tarmybėmis,
istorine rašyba, būties kontekstu. To laikotarpio žmonių – plikbajorio, jėzui-
to, liaudies giesminyko, artojo, atsiskyrėlio, kalvio, arkliavagio – sąmone. Štai,
jei noriu panaudoti kalbą retrospektyviai, visada stengiuosi rasti vitalizuojamą,
germinizuojamą sėklą. Po to – ją užsiauginti. Ar bent supūdyti, kad matytųsi,
jog gyvybės būta, tik ji neišsaugota: gyvybė perėjo į pirmąją, bakterinę, ly-
gmenį. Nesinori pateikti kalbos, lyg kalba būtų džiovintų įvairiaspalvių druge-
lių kolekcija. Arba tokie pelėdos atryjami gumulėliai. Lyg vietoj dar gyvenančio
žmogaus būtų pateikiami bažnytiniai metrikai. Tai, kas visiškai neturi galimybių
reanimuotis (beje, kalbant apie pelėdas, – tai išties tikra, tą paliudys bet koks
ornitologas pelėdininkas; tuose atryjamuose rutuliukuose visada rasis ir peliukų
kaukolių, šonkaulių, kažkokių akmenukų, neaiškaus kitokio nevirškinamo ba-
lasto. Smulkioji miško tautosaka, surinkta va į tokį rinkinį! Pelėdos – tai miško
matai slančiausiai).

2019-ųjų festivalyje „Poetinis Druskininkų ruduo“ mano eilėraštis, parašy-
tas (pagal konkurso reikalavimus) svetimu vardu, laimėjo pirmąją vietą. Tekstas
pasirašytas, aišku, S. G. inicialais. Tik visiems kažkodėl atrodė (*Šiaurės Atėnai*,
2019-10-11, Nr. 19 (1323), p. 15), kad puikiai Gedos beprotybę suvaidinau! O
juk nuoširdžiai ir skausmingai piktinausi (ne asmeniniu pykčiu) tais jaunaisiais
poetais, kuriems rėzos, daukantai ir bretkūnai – lyg kokios balanės, naudingos
tik baliniams, juodnagiams ponaičiams iš pabalių. O šiuolaikiniam poetui – tik
balastas. Kam ta balana, jei erdvę išmanusis langelis nušviečia. Nesvarbu, kad
balaną nors ir į Veliekos plėšimą tempkis (yra toks durpynas tarp Skuodo ir Ma-
žeikių, kur numestas velnio plūgas; ten yra vartai į pragarą). O išmanioji akis
užsimerks antrąją žygio dieną, po vienos gaivalingos liūtės. Šalia Varnių esan-
tys Debesnų pelkynai, žinia, įelektrinti, dar ir kaip, o visai greta Lūksto ežeras

¹ Kardelis Naglis 2017: Lengvi lietuvių kalbos sparnai. – *ALL* LXXVI. Kaip gražiai autorius parodo,
kuo skiriasi kalbos *komunikacija* ir kalbos *komunija*! Maniškis tekstas gal apie tą patį? Tik poeto
patirtimi persiūtas.

ir gintarą – „*electron*“ – meta (bet čia jau filologija). Tik įelektrtinimo standartas neatnaujintas nuo Netimero laikų ir su išmaniuoju langeliu nesuderinamas.

Per šį PDR apdovanoto (nepaprastai džiaugiuosi, neslėpsiu!) eilėraščio pirmosios dvi eilutės yra tokios:

*Benkartai! Ties pravertais Siono vartais
Kartos kurtos – neužkurtos, o pakartos!*

Tiesa, dėl susiplanOTOS eilėraščio garsinės vaizdinijos (pirmasis šio teksto oksimoronas; jų bus dar trys!) iš pradžių norėjosi rašyti ne „*benkartai*“, o „*nuokartos*“. Sinonimų žodyne tai – nenaudėlis². Deja, visiškai nejaučiau nei šio žodžio krūvio, nei emocinių gaidų bei užgaidų („už-gaidų“), laikotarpio, geografijos ir kalbinio registro. Bandžiau raštijoje ieškoti. Ir radau, atsitiktinai! Bėdiodamas antrosios savo poezijos knygos skyrių, būtent tą, skirtą L. Rėzai (publikuojamą šiame ALL numeryje), skaitinėjau įvairiausius su Gediminu ir jo vardu susijusius tekstus. Ir štai³:

*Kunigaikštis <Karijotas, Gedimino sūnus> <...> Živilei <...> tarė: „**Nuokarta** esi, ne duktė mano, tu savo nedorybe apjuokei namus tėvo savo, šalin nuo manęs, tave ir tavo kropėją raus giltinė.“*

Ir vis dėlto nesiryžau „*benkartus*“ pakeisti į „*nuokartas*“. Žodis Daukanto dėka jau atsidūrė pasyviajame žodyne. Bet kokia jo jėga, koks ižeidimo lygmuo, ar žodis kasdieniškas, ar knygishkas, – nejaučiu. Gal kažkiek, bet ne tiek, kad varčiau poezijoje. Kai rasiu kokioje sakmėje ar dainoje, tada jau tikrai išjausiu ir išgyvensiu. Išgyvendinsiu iš pasyviosios būsenos.

Dar vienas pavyzdys. Kitame eilėraštyje parašiau⁴:

*Regėdama ateisiantį
Gyvenimą
Į šiaurų tundros dangų
Įsižeminu.*

² Lyberis Antanas 1980: *Sinonimų žodynas*. Vilnius: Mokslas.

³ Daukantas Simonas 1995: *Istorija žemaitiška* [I]. Vilnius: Vaga, 526.

⁴ *Šiaurės Atėnai* 13(1317), 8.

Labai norėjosi pabūti iškritusiu iš knygų spintos ir užrašyti „*i žiaudrų tundros dangų*“. Kitaip nei „*nuokartos*“, lietuviui bent keli žodžio „žiaudrus“ atšėšėliai kaip ir aiškūs. Dėl fonetikos, aradikacijos, instinktyviai nujaučiamos morfologijos. Ir vis dėlto žodis rastas žodyne. Ir koks svetimas atrodo mano dabartinei gyvybei raiškiai! Gerai, kad pakeičiau į paprastesnį.

Galima, aišku, kaip kokiam Ganos šamanui susimesti žodžius, lyg protėvių kaulus, į maišą, barškinti virš galvos ir grožėtis – štai, žiūrėkite, kokia gyvybė, koks probūtovės gaivalas! (Beje, futbolo varžybų baigtį tarp Ganos ir Senegalo rinktinių, vietinių įtikėjimu, lemia ne fiziniai vyksmai aikštėje, o dvasiniai šamanų klyksmai stadiono nuošalėje – kurio viršgalia, to kariauna ir pergalės.) Bet drėbk tuos kaulus žemėn. Jei nešoks iš kaukolės gyvatė, kaip kad Olegui Visregiui nutiko⁵, tiek tos gyvybės ir tematysi. Gyvatė – gyvatos įrodymas. Kas belieka?

J. R. R. Tolkieno *Žiedų valdovė* yra toks akmuo Palantiras. Per jį galima tiesiogiai bendrauti su tamsos karalijos Mordoro širdimi, su Barad-dūro bokštu. Kristalas tarytum nukelia ten, kur veikia tik archajiškiausi savisaugos instinktai, kur akiplotis susiaurėjęs iki tunelinio matymo. Jei neveiksi lyg keturgubos adrenalino dozės sužvėrintas padaras, voras Šeloba tuoj iščiulps gyvybinius kūno syvus, o Nazgūlai, tamsieji riteriai, – ir sielos. Bet iš tikrųjų Palantiras – tai tik magiška iliuzija. Sukelia vizijas, nesiskiriančias nuo tamsiosios Mordoro realybės, – tas tiesa. Bet šiaip jau ramiai sau sėdi pas burtininką Gendalfą, ir jei kas grasina sudrumsti ramybę (taip drumsčiasi ir kristalas, praradęs ryšį su Sauronu, puolusiu dievu), tai tik šventiniai fejerverkai. Jie – įspūdingi! Bet tik tiek. Beje, J. R. R. Tolkienas, filologijos profesorius, – itin tinkamas autorius rašyti apie gyvąją poeziją. Iš mitologinės, jungistinės perspektyvos, sielos gaudesio pagavų tos J. R. R. Tolkieno sukonstruotos kalbos – elfų (ir kiek jų, sinchroniškai ir diachroniškai⁶), Mordoro, entų, Viduržemio paprastoji, jų raštai (pvz., sarati abėcėlė) – yra ne mažiau įdomios nei *Volapūkas*, *Esperanto* ar kokia nors okultinė *Encho* kalba⁷.

⁵ Puškinas Aleksandras 1822: Daina apie Pranašingąjį Olegą. – *Raštai* I, vertė E. Mieželaitys. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1954, 108. (Вещий – gal geriau visregis?) Rekomenduojau paklausti įspūdingą N. A. Rimskio-Korsakovo kantatą pagal šį tekstą (op. 58, 1899 m.). Žinia, ta iš kaukolės iššokusi gyvatė ir išpildė aiškiaregio (volchvo) pranašystę – Olegą pradžioje jo mylimiausias žirgas.

⁶ Prieiga internete: [https://en.wikipedia.org/wiki/Elvish_languages_\(Middle-earth\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Elvish_languages_(Middle-earth)).

⁷ Angliška kalba, apreiškta XVI a. J. Dee ir E. Kelley, bet kurios lingvistinė analizė įrodo didžiulius sintaksės ir semantikos panašumus su anglų kalba. Kaip bebūtų, dieviškų, kitų sukonstruotų kalbų fenomenas (kaip menas – ne kaip mokslas!) yra žavus.

Tokią pat atskirtį (ne priešpriešą, ne, bet kažką neįvardijamo, tik nesupriešinančio) matau tarp reanimuojamos ir, deja, mumifikuotos kalbos poezijoje. Sigitas Gedos kartą paklausė, kodėl kai kurie jo tekstai yra lyg botanikos vadovėliai? Štai daug kartų skaitytos poemos *Nakties žiedai* eilutės⁸:

*Kraujuoti kalavijai nebesminga
į smilgos veidą, gema dideli
ir tylūs žodžiai <...>*

Nežinau, ar suprantu autoriaus mintį (o ir kam analizuoti eilėraščių?), bet, žinant gėlių pavadinimų etimologijas (*gladiolė* – *kardelis*; *gvazdikas* – L. Rėzos *negelkatė* – *vinelė*, maža vinis; *kalavijas* – vilko dalgis – *vilkdalgis* – *Iris*, vaivorykštės deivė), šios eilutės dar susikomplicuoja, nes visa strofos aplinka yra kažkiek botaninė ir kartu pasigilina. Su tokiu didinamuoju stiklu rankoje, net metaforos nebelieka – dalgis į smilgą. Juk tai net ne poezija, o darbai vasariniai! Bet Poetas atsakė: rašydamas niekada nenaudojęs nei žinynų, nei enciklopedijų. Juk akivaizdu – augalą turi pažinti erdvėlaikyje, jo botaniką nuo gemitės iki mirties, ir geriausiai taip, lyg būtum tik jo vieno, išgelbėtojo, savo sergančiai mamužei ieškojęs. Lyg tos akmeninės gėlės⁹.

Juk tikrai: gyveno kažkur Lietuvoje žmogelis, kuris, trūkus *pakilainei* (toks dirželis per balnelį ienoms pakelti), neturėjo kaip šieno į turgų nuvežti ir jį paroduoti, neturėjo už ką miltų nusipirkti. Badavo žmogelis, kol pakilainę sutvarkė. Jau jis tuščiu skrandžiu ir pilna širdimi pajuto, kas tai per žodis. O va ašen, Anykščių poetas, kuriam orai derliaus negadina, kuris sėklų namie nelaiko ir todėl mėnulis dienotvarkės nedėlioja nei dieną, nei naktį (nakties dienotvarkė – naktotvarkė? Antrasis oksimoronas!), kuris senokai ir vadžias rankose be-turėjęs (bet važnyčiojau; dar dėl to gelžgalio nasruose ir vežimą su akmenimis išverčiau – neperspėjo vyresnieji, kad arklys įsijautrinęs dėl to gelžgalio), imsiu štai žodį *pakilainė* iš žodyno ir surimuosiu su *cukraine* ar *svarainiu*. Žavi knyginė filologija, bet nemaistinga, jei ant duonos teptis reiktų.

Vėl, tarkim, baisiausi speigai užėjo. Tempia kitas vargdienėlis *luoką* (toks kūjis žuvims pritrenkti per ledą) ir kažkur pusnynuose pradangina. O gal kotą nulauižia. Tvirtink dabar tą kotą, kai net kumštinėse pirštai sustirę. Luokas nebūtinai žuviai apspanginti, bet klampok dabar, ieškok tarp sniegvartų akmenų.

⁸ Geda Sigitas 1977: *Mėnulio žiedai*. Vilnius: Vaga, 26.

⁹ S. S. Prokofjevo baletas *Pasaka apie akmeninę gėlę* (op. 118, 1948 m.).

Dėl to luoko vienam kitam ir pabadauti teko. Tada jau tikrai supranti, ką reiškia posmas¹⁰:

*Tai jo diedukai
Ėjo lažą,
Mamutą vaikė,
Luokino žuvis.*

Kad pats įnagis jau seniai niekam nesukelia alkio, įrodo ir Viktorija Daujotytė pačiame pirmajame knygos apie Poetą puslapyje¹¹.

Vienas lietuvių poetas kartą surimavo Palestiną su *Palestrina*. Palestrina – miestas Italijoje, bet, aišku, kalbama apie vėlyvojo Renesanso kompozitorių Giovanni Pierluigi (1525–1594). Perskaitęs tą strofą, galvoji sau – ar autorius tikrai jaučia skirtumą tarp Venecijos, Florencijos ir Romos muzikinių kultūrų? Flamandų, britų, vokiečių, vengrų Renesanso? Keisčiausių muzikinių spekuliacijų (*musica reservata*, *Archicembalo*), modernizmo (C. Gesualdo)? O štai instrumentinė Renesanso muzika – visas kosmosas! Atsakymo, ar jaučia, nežinau, bet iš teksto tikrai neaišku. Aš *jokiu gyvu* (βίος) nedėčiau tokio rimo. O kas terpia *tokiu žodžiu* (λόγος), tai čia jau terpiančiojo pasirinkimas.

Aišku, kūrėjas neprivalo tų žmogelių vargus atkartoti, visą lino mūką praeiti. Kiekvienam bėdžiui kryžiaus kelių nepristatysi. Kaip čia nepacituoti *Giesmės apie gimtąją pirkį*¹²:

*Taip, ir aš čia, šešėlių kalvarijas eidamas,
Nematau, kad seniai jau pasenęs, apžlibęs ir molinas
Grįžta tėvas, senelis, vaikaičius baltuosius prakeikdamas:
„Vargas tiems, kurie nuo manęs atsitolino!“*

Tam ir yra literatūra, empatija ir archetipinės patirtys, jog sąžmonė kalbėtų. Įsisąmoninta sąžmonė (trečiasis oksimoronas, kartu ir tautologija). Juk sutikime¹³:

¹⁰ Geda Sigitas 1966: *Pėdos*. Vilnius: Vaga, 24.

¹¹ Daujotytė Viktorija 2010: *Tragiškasis meilės laukas*. Vilnius: LRS leidykla.

¹² Geda Sigitas 1991: *Septynių vasarų giesmės*. Vilnius: Vaga, 96.

¹³ Geda Sigitas 1984: *Varnėnas po mėnuliu* (tekstas ant aplanko). Vilnius: Vaga.

Ką tuo norėčiau pasakyti? Kad viskas sąlygiška? Ar tai, kad tikros eilutės turi būti paženklintos įkvėpimu, pranokstančiu mūsų išmintį ir gabumus? Tatai buvo žinoma ir prieš tūkstančius metų.

Šios minties variacijos groja daugelio poetų galvose. Man atrodo, tai akivaizdu. Ir groja ne kaip filologinė monodija, o kaip archetipinių patirčių polifonija. Galima, aišku, užsidėti Užgavėnių kaukę, vaidinti balagano personažą, kažką iš Pekino operos ar *Commedia dell'arte*. Bet tikram kūrėjui kaukės – tai ne tik jungstiniai asmens archetipai¹⁴ (*ego, persona, šešėlis, animus / anima, self*), bet ir daugybė įspūdžių iš klaidžiojimų, gyvenimų ir pergyvenimų, galybės perskaitytų knygų, nusėdusių į užprotį. Tai yra būtent tos patirtys, kurios vyrui (chemiškai ir harmoniškai kitokiam nei moteris) leidžia pajauti Paskenduolės skausmą, o moteriai (fiziškai ir teologiškai kitokiai nei vyras) – Liudo Vasario krizes. Tokios juk kaukės būna¹⁵:

*Buvau apsimetęs kunigu, kentauru, Strazdu, Jėzum
Kristum, didžiausiu Lietuvos poetu, visais žmonėmis ir paukščiais.
Charonu, demiurgu, žaidžiančiu kriauklėmis Baltijoje.*

Tikra kolektyvinė pasąmonė! O prastesniais, bet ne katekizmo, žodžiais tariant, skauda, jei kitam, seniai gyvenusiam, skaudėjo. Ir gyvenusio džiaugsmą pratęsi, jei tokio būta. O juk būta – gal tik džiaugsmo būti, bet būta. Net jei nebuvo matančių akių, ir to vieno kokiam rekrūtėliui – per akis.

Kalbinės inkrustacijos, instaliacijos, fejerverkai – smagu! Juose yra gyvybės, bet toji ateina iš stebinčiojo. Pačios instaliacijos atvašų neleidžia. Jos yra įgyvinamos tik per ryšį su gyvenančiu žmogumi (tautologija, sutinku). Paskutinį kartą pacituojant Poetą¹⁶:

*Viskas miršta, bet Dievas nemiršta,
Aš buvau jo dantų griežime.*

¹⁴ Gudaitė Gražina 1997: *Įvadas į analitinę psichologiją*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

¹⁵ Geda Sigitas 1985: *Mamutų tėvynė*. Vilnius: Vaga, 42.

¹⁶ Geda Sigitas 1991: *Septynių vasarų giesmės*. Vilnius: Vaga, 63.

Aišku, tokia hipostazė – didelė kančia, skirta, deja, genijams. Anot Rimvydo Stankevičiaus¹⁷:

*Kritai už tris, už tris kėleisi, už trijų centimetrų skylę
(kaip sykis priglauti akiai) anapusybėn
Kaip viešpaties vynuogyne – – –*

– – – Tris tau ir davė.

*Man lengviau – ožiakojui asketui,
Kapucinui nusmauktažvilgsniui –
Aš tik už save.*

Degti gyvenimu už tris – prigimtinės ugnies žmonių dalia. M. P. Musorgskio, N. V. Gogolio, E. A. Poe, G. Beresnevičiaus. O mes, ne prigimtinės ugnies žmonės, galime tik intensyviai dumpliuoti, kibirkštį išsprogdinti ir gyventi – tik už vieną, bet už vieną pilną. Per dieną – po dieną. Ir to pakanka! Kai tekdavo įžiemyje (žodynas sako, kad tai – šiaurės pusė; bet juk gali būti kaip *įsaulis*, kaip žiemos įkarštis; ketvirtasis oksimoronas!) vykti į Senasalio apylinkes ir pakūren-ti bičiulio trobos krosnį, kad per šalčius radiatoriai nesprogtų, palaima apimda-vo, kai toje vos virš nulio laipsnių besilaikančioje troboje (Žemė šildo iš apačios, nors laukan miestietišškai apsirengęs geriau nelįsk – grįžęs nei savęs, nei pirštų į kumštį nesuimsi) antrą kūrenimo dieną viduje išildavo iki 12 laipsnių. Ir va, kažkokia nelabai estetiška gyvybės forma staiga suzvimbdavo kertėje. Kažkokie musėnai. Išsirisdavo ten, kur rudenį kitų musėnų buvo pripėduota. Čia nėra fe-jerverkinio grožio, užtat koks gajumas! Nors ir vieną dieną gyveni, bet tąją, pa-žadėtąją, kantriai išlauktąją. Tad mums, tik už save gyvenantiems, nereikia būti Dievo dantų griežime. Užtenka pasilikti kad ir musėno pėdose. O išnaikink tu tą giminę, kad gudrus. Tik veltui rankomis, lyg melsdamasis, lyg nelabuosis baidydamas, palubėje mosuosi.

Pabaigai – vienas (gyvas, ir net labai!) poetas išmoko nebebijoti būti naktį kapinėse tik po to, kai išmiegojo iki pat aušros (nebuvo juk kur eiti!) Šarnelėje apsikabinęs V. Mačernio kapą. O štai viena kritikė, pakviesta neseniai į to pa-ties V. Mačernio paminklo paminėjimą Telšiuose, skaitymų nesulaukė – Tel-šių viešbutis pasirodė per prastas. Na, bet tai nesutrukdė pirmąją, kapą naktį

¹⁷ Stankevičius Rimvydas 2018: Mokymasis skaičiuoti. Trys. Sigitui Gedai. – *Valhala*. Vilnius: Lie-tuvos rašytojų sąjungos leidykla, 99.

apsikabinusį, susireikšminusiu ir persidvasinusi pavadinti. Na, ir skaitau tą persidvasinusi (*Semantiniai ryšiai*):

*Bedu štai smilium į dangų –
Gervių pleištas suyra.*

*Sunerių plaštakas –
Vėl susijungia.*

Kritikei, gerai filologei, žinia, tai tik literatūra. Parabolinė hiperbolė, metaforinė alegorija, metoniminė onomatopėja, verlibrinė personifikacija, tezės ir antitezės sintezė. Kas tik nori.

O man, per poeziją ieškančiam tikėjimo ir gyvenimo, atrodo, kad taip ir yra, kaip parašyta. Kartais. Taip turi būti. Bent kartais. Privalo!

SKYRIUS IŠ POEMOS WAYKITOIA WIESZPATIA

1810 m.

Lietuvių ir prūsų dievatis pamilsta liuteronų pastorių
Liudviką Martyną, krikštija jį Jedeminu ir suteikia
entuziazmo rinkti lietuvininkų dainas

*Grasildai Blažienei,
už per ją įvykusį tiesioginį ryšį ir su Poetais,
kurie jau amžinatvėje,
su kryžėiviais ir jų kronikomis,
su P. Ruigiu, J. Bretkūnu, F. Kuršaičiu
ir su visa įkvepiančia, gaudžiančia,
niekada jau nebenutilsiančia Prūsa!*

§ 1

1.1.

Toli toli nuo Ventės rago, Rasytės link, buvo Perkūnkalvės sala.

J. Basanavičius, „Iš gyvenimo vėlių ir velnių“, 1898

1.2.

Ey, kilo kilo,
O ir iszkilo
Isz Gilijos Mestužo
Geltonasis Laivužis.

(*Perkūnas*):
Kažin kokie šešėliai –
Tamsoj degtuką brėžiu,
Nejaugi atsikėlei,
Liudvikai Rėza?

(*Liudas*):
Arklelis nukinkytas,
Rupšnoja kiemo žolę,
Ir knygos suguldytos
Kaip vėgėlės ant suolo.

(*P.*): Ey Brolyt Brolyt,
Brolyti mano,
Katrun suksva Laivuži,
Kur žėglūsva Žėglužus?

(*L.*): Tai va žila motulė,
Va Prūsija, va marios,
Kur paslaptys didžiulės
Žmogeliui atsidaro.

*Iš dainos, atsiųstos L. Rėzai
J. F. Hertelio iš Aulavėnų, 1828*

*Sigitas Geda, „Karvaičių kaime, kuris
užpustytas smėlio“, 1987–2001*

1.3.

Tawa Nouseon kas tu essei en dangon – pirmoji prūsiškų poterių eilutė gali būti skaitoma ir kaip šifras. Vertimas turėjo aiškų adresatą – senprūsius, kurie savo ruožtu turėjo dar senesnes maldas. Pavyzdžiui, *Dausų Tėve, kursai esi Antdievis...* Viršiausias Dievas: Andajus, Ant-dievis, Ant-Dangis. Sutraukta formulė. Naujojoje maldoje lieka senosios tonas, aidas, gelmė. Naujas dievas prisiima gilesniąją savastį.

*Sigitas Geda, „Vasarė ajero šneka“
(2002-ųjų dienoraštis, 317–318 p.), 2008*

1.4.

Gediminas buvo tasai, kur dar atsiminė dangų, dangaus tvarką (Gdm, dnm, menąs dangų).

Sigitas Geda, „Babilono atstatymas“, 1994

1.5.

Kas po tūkstančių metų ras pėdsakus tavo, tėvyne,
Žydinti bočių šalie, kur mano dainos suskambo?
Bet, liūdnoji vieta, visad tave aš mylėsiu,
Medį kiekvieną pradingusį savo krūtinėj nešiosiu!
Nes čia pats gyvenau: tarp sodų žaliųjų ir kūdrų
Tėvas ir mama už rankų mane čia vedžiojo,
Jie čia ilsis – ir gal anapus mane tebemyli.

*Ludwig J. Rhefa
Prutena oder preussische Volkslieder, 1809*

§ 2

LIUDVIKO ANTRASIS KRIKŠTAS

Žiebias Karvaičių
Liktys užpūstos!
Širdį atpustė –
Ir atsirūstino
Kumpas dievatis,
Valdonis Prūsos.

Skliautas – maratės,
Žėglužės – kopos,
Pustomos – sopa!
Tai Išdidusis
Liktį pamatęs:
Sielos liktarną,
Viešpaties tarną,
Lietuvį Prūsijos.

Dangaus dievatis,
Žybsnių medėjas,
Sustabdė vėją.
Tą, kurs velėja
Marių brangvyną,
Rūko šėdryną.
Tą, kurs kedena
Smėlio perynas,
Sielvarto plynės.

Tą, kurs išpildė
Prakeiksmą seną
Žilo dievačio,
Nirtaus Perkūno.
Tą, kurs sukrovė

Kraitį Karvaičiams –
Kaulų malūną...
Tą, kurs supustė
(Jau – amžinatvei!)
Aukso karūną...

Be kepuružės,
Marių norago,
Dago botago,
Vienas vienužis,
Leidos dievatis
Į gaiso pusnį,
Pašvaistę prūsų,
Lig Venčio rago –
Į Rusnės pusę.

Smėliuos, lyg namėje,
Giesmužę ganęs
Liudas, *Louisas*,
(Liuteriui – *Ludwigas*,
Pijui – *Ludovico*,
Mums – Liaudų Vytis)
Žvairo, apysenio,
Kaukėnų nuobaigos
Kristupo Dovydo
Viticho įsūnis.

Tarė Perkūnas:
– *Kails Poskails Ains Par Antars!*
Žėgliais žėgliuojį
Jūrėm, maratėm:
Senis prieš vaiką,
Vaikas prieš gandrą!
Irstais per smėlį,
Sąmalas kūnų:
Dvelksmas prieš vėją,
Vėjas prieš umarą!

Laikmalio girnomis,
Dvaskalio kirviais,

Krikštiju, smiltiju
Gedminu, Geda,
Būk Jedeminu!
Dievas apgieda
Tavo likimą!

Progiesmiai – žuvys,
Priedainiais – rupūžės,
Blezingos – šūviai
Saulėn sūduvio!

Rėdos marėtos,
Ilgesiu rėdytos,
Krygėm pakaustytos!
Būtys ir būviai! –
Nyko dievūnas,
Žemės nelietęs,
Bet neataušo
Įdegtos pėdos.

Liudas atsakė:
– Aš nors – Martynas,
Laimintas ostija,
Tas, kursai vyną
Kelia ne tostui –
Švėsiu Perkūną,
Klydusį sūnų,
Piktą brolatį
Viešpaties Jėzaus! –
Priėmė krikštą
Liudvikas Rėza.
– Giesmės lietuvninkų
Liesis lyg poteriai! –
Laimino šviečiantis
Smėlio altorius.

– Man atsigerti
Ne rinčvynačio
Jūros, marates
Gaubiančių rožių!

Ir ne dainužių
Veimaro genijaus
Vokiškų žodžių –
Meisterio, skaldo,
Sielas užvaldžiusio.

Man atsigerti
Tik kalbužatės
Priegliaus, Varusnės,
Nemuno sodų.
Apsismilkyti
Atdūsiu prūso –
Bangpūčio gūsiu
Skliautuotuos plotuos.

Ta kalbužatė –
Lyg prisikėlę
Dievo šunačiai,
Vaiskūs saulabroliai,
Klaikią belaikę
Mirtį aplotų.

Sergėtų galvą
Jotvingio, skalvio;
Sembo, notango
Laižytų ranką.
Nuo priešo gintų
Varmi, nadruvį,
Bartą, galindą –
Neštųs lauktuvių
Burgundas, štirlandas!

— Tik Donelaičio,
Bačiai, precentoriai,
Pastoriai, ponai,
Pirkite tomą!
Metai Tolminkiemio
Ir *Kleinlittavo*
(Vardą, lyg inkarą,
Grunau užrašė) –

Guldenas vienas
Penkiolika grašių ----

Man tėviškėlėn
Neparirkluoti
Marių bangužėm,
Neparvandruoti
Kopų takužiais...

Man tėviškėlė –
Neramios amžiais,
Šviesios patamsiais,
Gėlos, druskingos
Raibulių lūžtvės.
Aistmarių vėjo
Slaptingos gūžtos.

Man tėviškėlė –
Katrūn saulatė,
Tas, kas nugiedrintą
Savo vienatvės
Giesmę nokina.

Man tėviškėlė –
Tas, kursai kuršius,
Kaimus užpustomus,
Giliją, Rusnę,
Tilžę, Rasytę,
Šviesą, kur plyti
Šiapus jūračių
Į amžinatvės
Vėrinį pina!

Kėlėsi Rėza.
Liudvikas Rėza.
Ir – Gediminas.

2019-07

§ 3

Komentarai

3.1. Žodžiai iš Liudviko Rėzos ir jo pagalbininkų surinktų dainų. Šaltiniai:
Rėza Liudvikas 1958: *Lietuvių liaudies dainos* I, paruošė J. Jurginis ir
B. Kmitas. Vilnius.

Rėza Liudvikas 1965: *Lietuvių liaudies dainos* II, paruošė A. Jovaišas.
Vilnius.

Liktis, -ies (germ.) – žvakė

Žėgliuoti – plaukiuoti burlaiviu

Žėglius, -iaus (germ.) – burė

Valdonis, -io – valdovas

Medėjas, -o – medžiotojas

Brangvynas, -o (germ.) – degtinė

Šėdrynas, šėdrynėlė (germ.) – šydas

Perynas, -o (sl.) – plunksnų patalas

Venčio ragas, -o (Venčioragas) – Ventės ragas

Namėje, namėj – namie

Krygė, -ės (germ.) – karas

Rinčvynis, -io (germ.) – Reino vynas, apskritai geras vynas

Batis, -čio (sl.) – kuršis, draugas

Vandruoti, -ja, -avo (sl.) – keliauti, žygiuoti

Katrun – kuria kryptimi, į kuri pusę

3.2. Kontekstai

Prutena oder..., eilėraštis *Nuskendęs kaimas*, vertė V. Bložė.

Entuziazmas (gr. *en-theos-ousia*) – dieviškasis įkvėpimas.

Dagas – gaisras, ugnis.

Pijus XIII – popiežius (1800–1823) Rėzos laikais.

Liaudų Vytis – Česlovo Gedgaudo kalbinė improvizacija dvikamienio vardo „Ludwig“ tema (*Mūsų praeities beiėškant*, 1972. 2-asis pataisytas leidimas. Kaunas, 2018). Pastarasis veikalas yra nepagrįstai etno-, lingvo- ir religijocentrinis, dažnai profaniškas kalbotyros, mitologijos ir istorijos klausimais. O autoriaus idėjos šioje knygoje apie instrumentų temperaciją ir XX a. muziką net nediskutuotinos – trečdalį knygos galima išmesti dėl nemoksliškumo, dar trečdalį – dėl piktybių. Betgi *Septyniose vasaros giesmėse* S. Geda cituoja Č. Gedgaudą!

Ir man nušvito: ar gali pseudolingvistika būti gera poezija? Retai, bet gali! Juk Č. Gedgaudas vertintinas ne kaip tyrėjas, besivadovaujantis mokslo metodais, o kaip neeilinis eruditas, turintis gilią kalbinę pajautą, improvizaciją, jaučiantis kalbos gyvasties ir apmirties, gajų morfologizmų ir dirbtinių filologizmų atskirtį. Tik reikia skaityti tą gerąją knygos trečdalį. Ir skaityti taip, kaip kartais skaitome Tacitą, M. Pretorijų, E. Stelą, M. Strijkovskį, A. Vijūką-Kojelavičių, netgi S. Daukantą ar T. Narbutą. Kodėl gi ne? Č. Gedgaudas, mano manymu, geriausiose vietose yra originalus poetas!

Kristupas Dovydas Vitichas – Kaukėnų bažnytinis mokytojas, L. Rėzos giminitis, 1785–1791 m. priglobęs vaikystėje našlaičiu likusį Liudviką.

Kails poskails ains par antars (Sveiks pasveiks vienas per antrą) – jotvingiškas (iš J. Meletijaus užrašų) pasisveikinimas, panaudotas ir Broniaus Kutavičiaus oratorijoje *Iš jotvingių akmens* (1983 m.). Likę jotvingių apsamanoję akmenys Lietuvoje – vietovardžiai *Kirsnà, Gáilintas, Léipalingis* ir kiti (Sabaliauskas Algirdas 2002: *Mes baltai*. Pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius, 84–85).

Jedeminas – 1810 m., pateikdamas žinias Karaliaučiaus universitetui, L. Rėza nurodo, kad yra kilęs iš lietuvių giminės, ir papildė savo vardą lietuvišku Gediminu (Jedeminu). Žodžio pradžios pasikeitimas nestebina. Juk dėl vokiško tarimo kai kuriuose Rytprūsių lietuviškuose žodynuose vietoj gintaro atsirado *jentaras* (Sabaliauskas Algirdas 1994: *Iš kur jie? Pasakojimas apie žodžių kilmę*. Vilnius: LKI, 101).

Sūduviai Prūsijoje – į Sembos pusiasalį XIII a. kryžiuočiai perkėlė apie 1600 žmonių iš Suvalkų. Nuo to laiko atsirado dokumentuose dažnai minimas Sūduvių kampas (Sabaliauskas Algirdas 2002: *Mes baltai*. Pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius, 84).

Rėda – gyvenimo būdas, laiko ratas, pasaulio tvarka (Patackas Algirdas, Žarskus Aleksandras 2002: *Virsmų knyga*. Kaunas. Čia taip pat nemažai nemoksliškumo, bet tai yra gera lingvistinė poezija).

Martynas – L. Rėzos krikšto vardas. Jonas Šliūpas (*Rinktiniai raštai*, 1977, p. 60, perspausdinta iš 1890 m. leistos knygos) klaidingai nurodo krikšto vardą „Jonas“, o redaktorius K. Doveika pataiso klaidą.

Skaldas – senovės islandų poetas.

Veimaro genijus – J. W. Goethe'ė, kuriam L. Rėza parašė bent du laiškus (Rėza Liudvikas 1965: *Lietuvių liaudies dainos* II, paruošė A. Jovaišas. Vilnius, 356–365).

Varusnė, Pakalnė – Maži kaimeliai prie Rusnės (Rėza Liudvikas 1958: *Lietuvių liaudies dainos* I, paruošė J. Jurginis ir B. Kmitas. Vilnius, 115).

Dievo šuneliai, saulabroliai – retas astronominis reiškinyssaulės laidos metu, du atspindžiai abipus šviesulio. Saulabroliu kartais vadinamas ir mėnulis.

Prūsų gentys ir lietuvių kalbužatė – nuliūdimas dėl didelio skaudulio – lietuviai nepadėjo dvasios ir kalbos broliams per Didįjį prūsų sukilimą.

Fon Štirlandas – štirijietis; iš Štirijos. Pavyzdžiui, Mindaugo karūnavimu (1253 m.) rūpinosi riteris Andrius fon Štirlandas.

Precentorius – parapijinės protestantų bažnyčios mokyklos vaikų mokytojas. Tas, kuris apeigose dainuoja anksčiau kitų, išplečia erdvę, kad visų dainavimas tilptų (lot. *præcantor*).

Kleinlittav, Mažoji Lietuva – terminas, bene pirmą kartą pavartotas Simono Grunau (Grūnavo) *Prūsų žemės kronikoje* 1517–1526 m.

1 guldenas 15 grašių – tokią kainą mini L. Rėza kreipimesi (parašytame 1817–12–23) į lietuvių literatūros bičiulius už Donelaičio *Metų* prenumeratą (Rėza Liudvikas 1965: *Lietuvių liaudies dainos* II, paruošė A. Jovaišas. Vilnius, 334; Sprindis Adolfas 1951: *Literatūra ir menas*, rugpjūčio 5). Adresas: Dr. L. Rėza, Karaliaučius, Monetų g. 6.

Įteikta 2019 m. spalio 18 d.

GIEDRIUS ALKAUSKAS

Vilniaus universitetas

Informatikos institutas

Naugarduko g. 24, LT-03225 Vilnius, Lietuva

giedrius.alkauskas@mif.vu.lt